

СЭДЭВ 6. ХУВЬ ХҮНИЙ ТАТВАРЫН УДИРДЛАГА

Сэдвийг судлахын ач холбогдол, үр дүн

Энэ сэдвийг судалснаар хувийн санхүүгийн төлөвлөлтөд татварын асуудал чухал ач холбогдолтойг ойлгохын зэрэгцээ татварын талаар онолын мэдлэгтэй болж, татвар ногдох орлого, татвар ногдуулах орлого, татварын өглөгөө тодорхойлох, хувийн татварын тайлан гаргах чадварыг эзэмшинэ.

Тулгуур ойлголт

- Татвар
- Шууд татвар
- Тогтмол татвар
- Шууд бус татвар
- Албан татвар
- Төлбөр
- Хураамж
- Түгээмэл татвар
- Цаг үеийн шинжтэй татвар
- Татвар ногдох орлого
- Шууд бус орлого
- Татвар ногдуулах орлого
- Татвар ногдох орлогоос хасагдах зардал
- Татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт
- Татвараас зугатах
- Татвараас зайлсхийх

6.1 Татварын мөн чанар, түүний төрлүүд

Татвар нь эртний Грекийн “Gift” гэсэн үгнээс гаралтай бөгөөд анх өргөл барьц гэсэн агуулгыг илэрхийлж байжээ. Түүхийн явцад энэ нь төрд зайлшгүй төлөх татвар болсон бөгөөд орчин үед татвар төлөгчид өөрөө татвараа тодорхойлон төлөх зарчим үйлчилж байна.

Татвар: *Татвар төлөгчдийн орлого, ашиг, эд хөрөнгийн үнийн дүнгээс хамааруулан хуульд заасан хувь, хэмжээгээр төрөөс хураан авч байгаа мөнгө.*

Төрөөс татвар төлөгчдийн орлого, ашиг, эд хөрөнгийн үнийн дүнгээс хамааруулан хуульд заасан хувь, хэмжээгээр хураан авч улс, орон нутгийн төсөвт оруулж байгаа мөнгийг татвар гэнэ.

Өөрөөр хэлбэл, татвар нь татвар төлөгчдийн орлогын зохих хэсгийг төрийн мэдэлд төвлөрүүлэх явцад төр болон татвар төлөгчдийн хооронд үүсч байгаа мөнгөн харилцаа юм.

Та үүнийг мэдэх үү?

Та олсон төгрөг тутмынхаа гуравны нэг орчим хувийг татварт зарцуулдаг.

Татварын гол зорилго нь Засгийн газрын үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх эх үүсвэрийг бүрдүүлэхэд оршино. Татвар дараах ерөнхий шинжийг агуулдаг. Үүнд:

- ◆ Албадлагын шинжтэй.
- ◆ Татвараар дамжин мөнгөн хөрөнгийн өмчлөл өөрчлөгдөж байдаг.
- ◆ Татварын харилцаа нь тэнцвэрт бус буюу нэг талын буцалтгүй мөнгөн урсгал хөдөлгөөнийг илэрхийлдэг.

Товчоор хэлбэл, татварын гол шинж нь төрийн мэдэлд санхүүгийн нөөц эх үүсвэрийг төвлөрүүлэх зорилгоор байгууллага, иргэдийн орлогын тодорхой хэсгийг албан журмаар буцалтгүй хураан авах харилцаан дээр үндэслэдэг.

Татварын харилцаанд татварын объект, субъект гэсэн ойлголт чухал ач холбогдолтой. Татвар ногдох орлого, эд хөрөнгө, ажил, үйлчилгээ, эрх, байгалийн баялаг зэрэг зүйлс нь татварын объект юм. Татварын объектыг эзэмшиж, ашиглаж байгаа аливаа хувь хүн, хуулийн этгээд хуулийн дагуу татвар төлөх субъект болно.

Монгол Улсын иргэн хуулиар ногдуулсан албан татвар төлөх үндсэн үүрэгтэй²⁰. Татвар нь хүн бүрийн өдөр тутмын санхүүгийн үйл ажиллагааны салшгүй нэг хэсэг юм. Ихэнх хүмүүс тээврийн хэрэгслээ улсын үзлэгт оруулах, хил гаалиар бараа бүтээгдэхүүн оруулж ирэхдээ татвар төлдөг гэж боддог. Гэтэл бодит байдалд худалдан авалт хийх бүртээ татвар төлдгөө тэр бүр мэддэггүй. Хамгийн энгийн жишээ бол бидний худалдан авч буй талхны үнэд нэмэгдсэн өртгийн албан татвар шингэсэн байдаг бөгөөд талх худалдан авч байгаа хүн бүр талхны үнээр дамжуулан уг татварыг төлж байдаг байна. Иймээс хувийн санхүүгийн төлөвлөлтийн нэг бүрэлдэхүүн хэсэг нь татварын төлөвлөлт болдог.

Хувь хүний татварын төлөвлөлтийн зорилго нь хувийн болон санхүүгийнхээ нөхцөл байдалд тохирсон байхын зэрэгцээ татвараа үнэнч шударгаар төлөхөд чиглэх ёстой. Учир нь хувь хүний төлсөн татварын мөнгө төсөвт төвлөрч, хүн амын боловсрол, эрүүл мэнд, улс орныг батлан хамгаалах, нийгмийн хэв журмыг сахиулах зэрэг төрийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд зарцуулагддаг. Өөрөөр хэлбэл, аливаа хүмүүсийн төлсөн татвар эргээд ард иргэдийнхээ нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэхэд зориулагдана. Иймээс иргэн бүр татвараа үнэн зөв тодорхойлж, цаг хугацаанд нь төлснөөр улс орны эдийн засгийг хөгжүүлэх, улмаар нийгмийн ард иргэдийн амьдралын түвшинг

²⁰ Монгол Улсын Үндсэн хууль. 17.1.3-р зүйл.

дээшлүүлэх, сайн сайхан амьдрах нөхцөл боломжийг хангах санхүүгийн эх үүсвэрийг бүрдүүлэхэд Засгийн газартаа тусалж байна гэсэн үг.

Хувь хүний татварын төлөвлөлт нь одоо мөрдөгдөж байгаа татварын хуулиудтай танилцаж, судлахаас эхлээд дараах зорилтуудыг агуулсан байвал зохистой. Үүнд:

1. Холбогдох татварын хууль, тогтоомжийг судалж мэдэх;
2. Төлбөл зохих татварын иж бүрэн бүртгэл хөтлөх;
3. Татварын өглөгийг аль болох багасгах боломжтой худалдан авалтын болон хөрөнгө оруулалтын шийдвэр гаргах.

Татвар нь маш олон төрөлтэй. Тухайлбал, татварыг ногдуулах арга зүйгээс нь шалтгаалан шууд ба шууд бус татвар гэж ангилдаг.

Шууд татвар: *Татвар төлөгчдийн орлого ашиг, эзэмшиж байгаа хөрөнгийн үнийн дүнд ногдуулж байгаа татвар.*

Шууд татварын онцлог нь татвар ногдуулбал зохих орлого, үр дүн тодорхой болсон нөхцөлд татварын объектын үнийн дүнгээс нь хамааруулан ногдуулдаг.²¹

Жишээ нь, Хувь хүний орлогын албан татвар, нийгмийн даатгалын шимтгэл, өв залгамжлал болон бэлэглэлийн албан татвар гэх мэт. Энэ төрлийн татварыг татвар ногдох орлого олсон болон татвар ногдох эд хөрөнгө эзэмшиж ашиглаж байгаа хувь хүн, хуулийн этгээд төлнө.

Тогтмол татвар: *Орлогыг тухай бүр тодорхойлох боломжгүй ажил үйлчилгээнд мөнгөн дүнгээр ногдуулдаг татвар.*

Шууд татварын нэг төрөл нь тогтмол татвар юм. Энэ татварын онцлог нь хуульд заасан тогтмол мөнгөн дүнгээр ногдуулдаг оршдог.

Энэ татварын зорилго нь татвар хураах зардлыг багасгах, татвар төлөгчдийг бүртгэл хөтлөх ажлаас чөлөөлөх, хувийн жижиг үйлдвэрлэл үйлчилгээг төрөөс дэмжихэд чиглэдэг.

Шууд бус татвар. *Бараа, үйлчилгээний үнэ тарифаар дамжуулан авч байгаа татвар.*

Шууд бус татвар нь татвар төлөгчдийн үйл ажиллагааны үр дүнгээс үл хамаарах татвар юм. Энэ татварыг өсгөх нь бараа, үйлчилгээний үнийг нэмэгдүүлдэг.

Энэ төрлийн татварыг бараа үйлчилгээний эцсийн хэрэглэгч төлдөг учраас хэрэглээний татвар гэж бас нэрлэдэг. Дээрх ангиллаас гадна:

²¹ Оюунцэцэг, Д. (2010). Санхүүгийн үндэс. х.206.

- Түгээмэл буюу байнгын татвар;
- Түр буюу цаг үеийн шинжтэй татвар²² гэж ангилна.

Түгээмэл шинжтэй, түүхийн явцад шалгаран удаан хугацаагаар хэрэглэж ирсэн татварыг байнгын татвар гэнэ. Жишээ нь, аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар (цаашид ААНОАТ гэх). Тухайн үеийн онцлог нөхцөл байдалд тохируулан богино хугацаанд түр хэрэглэдэг татварыг цаг үеийн шинжтэй татвар гэнэ. Жишээ нь, 1920-1930-аад оны үед Монгол Улсад хэрэглэж байсан “Лам нарын татвар” болон “Зарим бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн албан татвар” гэх мэт.

Монгол Улсын татварын тогтолцоо албан татвар, төлбөр, хураамжаас бүрдэнэ. Эдгээрийг ерөнхийд нь татвар гэж нэрлэдэг.

Албан татвар: *Татвар төлөгчдийн орлого, эд хөрөнгөөс хуулийн дагуу албадан авч байгаа татвар.*

Үүнд хувь хүний орлогын албан татвар (ХХОАТ) гэх мэт татварууд хамаарна. Албан татварыг хураан авч зохих шатны төсөвт оруулдаг.

Төлбөр: *Төрийн өмчийн байгалийн баялгийг ашигдуулсны төлөө авч байгаа татвар.*

Төрийн өмчийн байгалийн баялагт газар, газрын хэвлий, түүний баялаг ой, усны нөөц зэрэг орно. Төрийн өмчийн байгалийн баялгийг ашигласан иргэн, хуулийн этгээд энэ татварыг төлдөг.

Төлбөрийг улсын төсөв болон тусгай зориулалттай санд оруулдаг. Жишээ нь, *Ойгоос хэрэглээний мод, түлээ бэлтгэж ашигласны төлбөр* гэх мэт.

Хураамж: *Төрийн байгууллагаас үйлчилгээ үзүүлснийхээ төлөө авч байгаа татвар.*

Төрийн өмчийн байгууллагаас иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад үйлчилгээ үзүүлснийхээ төлөө уг татварыг хураан авч, улсын төсөвт оруулна. Жишээ нь, Улсын тэмдэгтийн хураамж гэх мэт.

Монгол Улсын татварыг төсөвт төвлөрөх хэлбэр, үйлчлэх хүрээнээс нь хамааруулж улсын ба орон нутгийн татвар гэж ангилдаг. Улсын татварын хувь хэмжээг УИХ, Засгийн газраас тогтоодог бөгөөд Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр нийтлэг үйлчилдэг. Харин орон нутгийн татварын хувь хэмжээг

²² Лувсанцэрэн, Д. (2008). *Макро эдийн засгийн төрийн зохицуулалт, санхүү-менгений бодлого*. х.139.

УИХ-аас баталсан хязгаарт багтаан тухайн орон нутгийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаас тогтоож, зөвхөн тухайн нутаг дэвсгэрт үйлчилдэг.

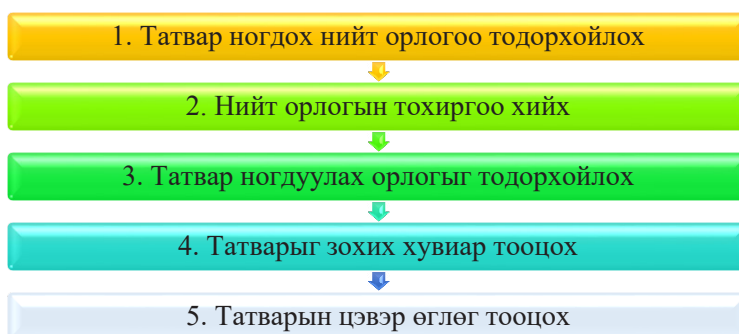
Хувь хүмүүсийн төлж байгаа албан татвар үндсэндээ дараах дөрвөн төрөлд хуваагддаг. Үүнд:

1. *Худалдан авалтын буюу хэрэглээний татвар*: Энэ нь шууд бус татвар бөгөөд ихэвчлэн тодорхой бараа, үйлчилгээний нэр төрөлд ногдуулдаг. Үүнд: Онцгой албан татвар, гаалийн албан татвар, нэмэгдсэн өртгийн албан татвар зэрэг хамаарна.
2. *Хөрөнгийн татвар*: Энэ төрлийн татвар орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагын орлогын гол эх үүсвэр болдог. Уг татварт үл хөдлөх хөрөнгийн татвар, газрын төлбөрөөс гадна зарим улс оронд тээврийн хэрэгслийн татвар, эд хогшлын татвар, аж ахуйн тоног төхөөрөмжийн татвар зэрэг багтдаг.
3. *Өв залгамжлал, бэлэглэлийн татвар*: Өв залгамжлалын татварыг нас барсан этгээдийн эд хөрөнгийг албан ёсоор өвөлж авсан хүн буюу өв залгамжлагч төлнө.
4. *Орлогын татвар*: Хувь хүний орлогын татварын хоёр гол хэлбэр нь нийгмийн даатгалын шимтгэл, хувь хүний орлогын албан татвар болдог. Нийгмийн даатгалын шимтгэл нь тэтгэвэрт гарах, өвдөх зэрэг хөдөлмөрийн чадваргүй болсон үедээ орлогоор хангагдах, нийгмийн хамгаалалд хамрагдах боломжийг бүрдүүлдэг. Орлогын татвар бол хувь хүний татварын төлөвлөлтийн хамгийн гол хүчин зүйл байдаг. Хувь хүний орлогын албан татварыг ажил олгогч ажил албан хаагчдын цалин, түүнтэй адилтгах хөдөлмөрийн хөлснөөс суутган авч, харьяа дүүргийн татварын байгууллагад төлөх замаар улсын төсөвт төвлөрүүлдэг. Хэрэв хувь хүн хувиараа өөрийн бизнесийг эрхэлдэг бол татвараа өөрөө тодорхойлж, төлөх үүрэгтэй.

6.2 Татварын тооцоолол хийх арга зүй

Аливаа хүн бүр хуулийн дагуу татвараа үнэн зөв тодорхойлж, төлөх үүрэгтэй. Энэ үүрэг нь татварын төлөвлөлт хийж, татвар ногдох орлого ба татвараа тодорхойлох, жилийн эцэст төлбөл зохих болон төлсөн татваруудаа харьцуулан татварын тооцоогоо эцэслэн хийхийг шаарддаг. Татварын төлөвлөлт хийнэ гэдэг нь татварын тооцооллоо үнэн зөв, бодитой хийж, өглөгөө тооцно гэсэн үг. Татварын тооцооллыг дараах хэд хэдэн үе шатаар хийдэг. Татварын тооцоолол нь татвар ногдох орлогын хэмжээг тодорхойлохоос эхэлнэ. Энэ нь хуулийн дагуу татвар ногдох бүх орлогынхоо нийлбэрийг олно гэсэн үг. Татварын тооцоолол хийх үе шатыг Зураг 6-1-т харууллаа.

Зураг 6-1 Татварын өглөг тодорхойлох

1. Татвар ногдох нийт орлогоо тодорхойлох:

Татвар ногдох орлого: Хуулийн дагуу татвар ногдуулбал зохих орлогын дүн

Хувь хүний олсон ихэнх орлого татварын объект болдог. Хувь хүний нийт орлогыг дараах үндсэн төрөлд хуваадаг. Үүнд:

- *Хөдөлмөр эрхэлсний орлого:* Энд цалин, хөдөлмөрийн хөлс, нэмэгдэл, шагнал, урамшуулал болон тэдгээртэй адилтгах орлого багтана.
- *Хөрөнгө оруулалтын орлого:* Зарим тохиолдолд энэ төрлийн орлогыг багцын орлого, хөрөнгийн орлого гэж нэрлэдэг. Үүнд: Хүү, ногдол ашиг, түрээс, эрхийн шимтгэлийн орлого хэлбэрээр хүлээн авч байгаа мөнгөн орлого багтана.
- *Хөрөнгө борлуулсны орлого:* Үүнд: Үл хөдлөх болон хөдлөх хөрөнгө, хувьцаа, үнэт цаас борлуулсны орлого орно.
- *Үйл ажиллагааны орлого:* Хуулийн этгээд байгуулахгүйгээр хувиарааа үйл ажиллагаа явуулж олсон мэргэжлийн болон үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлого үүнд багтана.
- *Шууд бус орлого:* Бизнесийн үйл ажиллагаанд идэвхитэй оролцолгүйгээр олох орлогыг шууд бус орлого гэнэ.

Шууд бус орлого. Үйл ажиллагаанд нь идэвхитэй оролцоогүй бизнесээс олох орлого болон ажил олгогчоос олгож байгаа ажил үүрэгтэй нь шууд холбогдолгүй орлого.

Цалин, хөдөлмөрийн хөлс, шагнал, урамшуулал дээр ажил олгогчоос нэмж олгож байгаа тухайн ажилтны албан үүргээ гүйцэтгэхэд шууд холбогдолгүй бэлнээр олгосон хоолны мөнгө, бусад этгээдэд төлөх өр барагдуулсны төлбөр зэрэг бараа, үйлчилгээний орлогын албан татвар ногдох шууд бус орлогод хамруулна.

2. Нийт орлогын тохиргоо хийх:

Татвар төлөгчийн зарим төрлийн орлогыг татвараас чөлөөлөх тухай татварын хуульд заасан байдаг. Тухайлбал, Засгийн газрын бондын хүүний орлого гэх мэт. Иймд татвар ногдох нийт орлогын дүнгээс хуульд заасан татвараас чөлөөлөгдөх орлогын дүнг хасч, тохируулагдсан орлогын хэмжээг тодорхойлно.

3. Татвар ногдуулах орлогыг тодорхойлох:

Татвар ногдуулах орлого: Татвар төлөгчийн татвар ногдох орлогоос хуулийн дагуу хасагдах зардлуудыг хассаны дараах орлогын дүн.

Өөрөөр хэлбэл, хуульд заасан хувь, хэмжээгээр татвар тооцон авч байгаа орлогын хэмжээ юм. Үүнийг тооцохдоо тохируулагдсан орлогын дүнгээс татварын хуульд заасан хасагдах зардлуудыг хасна.

Татвар ногдох орлогоос хасагдах зардал: Татвар ногдуулах орлогыг тодорхойлохын тулд татвар төлөгчийн нийт орлогоос хасч тооцдог зардал.

Татвар ногдуулах орлогыг тодорхойлох зорилгоор татвар төлөгчийн нийт орлогоос хасч тооцдог хуулиар зөвшөөрсөн, зардлуудыг татвар ногдох орлогоос хасагдах зардал гэнэ.

Монгол Улсын “Хувь хүний орлогын албан татварын хууль”-д зааснаар хувь хүний албан татвар ногдуулах орлогыг тодорхойлохдоо:

- Цалин хөдөлмөрийн хөлсний орлогоос нийгмийн даатгалын шимтгэлийг;
- Үйл ажиллагааны орлогоос түүхий эд материалын зардал гэх мэт хуульд заасан зардлуудыг;
- Хувьцаа болон үнэт цаас борлуулсны орлогоос худалдан авсан үнийг;
- Хөдлөх хөрөнгө борлуулсны орлогоос тухайн хөрөнгийг худалдан авсан үнэ болон худалдан авахтай холбоотой гарсан баримтаар нотлогдох зардлыг тус тус хасч тооцно²³ гэж заажээ.

4. Татвараа тооцох:

Татвар ногдуулах орлогоос хуульд заасан хувь хэмжээгээр татвар төлнө. Үүний тулд, татвар ногдуулах орлогын дүнг тухайн нэр төрлийн татварын хувь хэмжээгээр үржүүлж, мөнгөн дүнгээр илэрхийлнэ. Жишээ нь, үл хөдлөх хөрөнгө борлуулсны албан татварыг 2 хувиар ногдуулдаг. Хэрэв та өөрийн

²³ ХХОАТ-ын тухай хууль. (2006). 4-р бүлэг.

өмчлөлд байдаг орон сууцаа 100.0 сая төгрөгөөр борлуулсан гэвэл төлөх татварын хэмжээ нь $100.0 \text{ сая.төг} \times 2\% = 2.0 \text{ сая.төг}$ болно. Татварын нийт хэмжээ нь тухайн төрлийн орлого тус бүрт ногдох татварын нийлбэрээр тодорхойлогдоно.

5. Татварын цэвэр өглөг тооцох:

Татварын цэвэр өглөгийг тодорхойлохдоо тооцсон татвараас татварын хөнгөлөлтийг хасна. Харин татварын тайлан гаргаж байгаа бол бусдад суутгуулсан татварын дүнг мөн хасч, татварын цэвэр өглөгөө тодорхойлно.

Хүснэгт 6-1 Татварын цэвэр өглөг тодорхойлох аргачлал

ЖИШЭЭ: ТАТВАРЫН ЦЭВЭР ӨГЛӨГ ТОДОРХОЙЛОХ	
Сарын нийт орлого (цалин, хүүний орлого)	2,500,000 ₮
Татвараас чөлөөлөгдөх орлого: Засгийн газрын бондын хүүний орлого	20,000 ₮
Татвар ногдох орлого	2,480,000 ₮
Нийгмийн даатгалын шимтгэл (2480 000₮ *10%)	248,000 ₮
Татвар ногдуулах орлого (2480 000₮ - 248 000₮)	2,232,000 ₮
Хувь хүний орлогын албан татвар (2232 000₮ *10%)	223,200 ₮
Хувь хүний орлогын албан татварын хөнгөлөлт (84 000₮/12)	7,000 ₮
Суутгуулсан татвар (Ажил олгогч цалинг тавьж олгохдоо суутгаж, төсөвт төлнө)	216,200 ₮
Татварын нийт цэвэр өглөг	0 ₮

Тайлбар: Цалин хөлс, шагнал, урамшуулал болон тэдгээртэй адилтгах орлогод ногдох жилийн албан татвараас 84,000 төгрөгийн албан татварыг хөнгөлдөг. Сард үзүүлэх татварын хөнгөлөлтийн хэмжээ 7,000 төгрөг болно.

Засгийн газрын явуулж буй татварын бодлого нь улсын төсвийн орлогыг бүрдүүлэхийн зэрэгцээ татвар төлөгчдийн бизнесийн үйл ажиллагааг дэмжих, иргэдийн бодит орлогыг нэмэгдүүлэх замаар хүн амын сайн сайхан амьдралыг дээшлүүлэхэд чиглэдэг. Энэ нь татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийн бодлогоор дамжин хэрэгждэг.

Татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт:
Хуульд заасан үндэслэлээр татвар төлөгчдийн төлбөл зохих татварыг бууруулах үйл ажиллагаа.

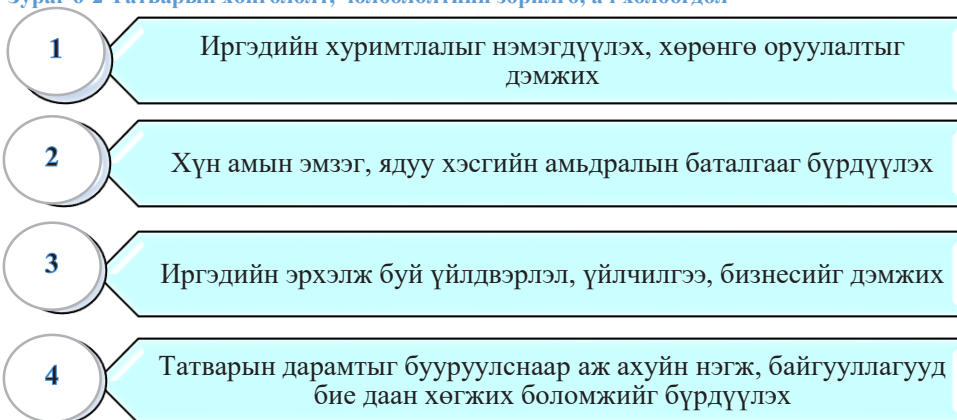
Энэ нь:

1. Татвар төлөгчийн олсон орлогыг татвараас чөлөөлөх;
2. Төлбөл зохих татварыг нь багасгах гэсэн 2 хэлбэрээр хэрэгждэг.

Тухайлбал, ХХОАТ-ын хуульд зааснаар хувь хүний тэтгэвэр, тэтгэмжийн болон НӨАТ-ын урамшууллаас орсон орлогыг албан татвараас чөлөөлдөг бол

хувиараа үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс, жимсгэнэ, тэжээлийн ургамал үйлдвэрлэсэн буюу тариалсан Монгол Улсад оршин суугч хувь хүний зөвхөн тухайн үйлдвэрлэлээс олсон орлогод ногдуулах албан татварыг 50 хувиар хөнгөлдөг. Ийнхүү татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийн бодлогыг хэрэгжүүлэх нь татвар төлөгч төдийгүй, улс орны нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд чухал ач холбогдолтой.

Зураг 6-2 Татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийн зорилго, ач холбогдол

Хувь хүн татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт эдлэхийн тулд хүсэлтээ бичгээр гаргаж, хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийг ямар хэлбэрээр эдлэх тухайгаа тодорхой зааж өгнө. Хүсэлтэндээ хөнгөлөлт, чөлөөлөлт эдлэхэд шаардлагатай дараах баримтыг бүрдүүлж хавсаргана. Үүнд:

- Татвар төлөгч иргэний орлого, татварын бүртгэлийн дэвтэр, хуулбарын хамт;
- Нийгмийн даатгалын дэвтэр, хуулбарын хамт;
- Ажлын газрын цалингийн тодорхойлолт;
- Иргэний өөрийн данс, банкны нэр;
- Татвар төлөгчийн иргэний үнэмлэхийн хуулбар.

Эдгээр нийтлэг бичиг, баримтаас гадна татварын ямар төрлийн хөнгөлөлт, чөлөөлөлт эдэлж байгаагаас хамаарч зарим нэмэлт баримт бүрдүүлдэг. Тухайлбал, сургалтын төлбөр төлсөн, баримтаар нотлогдож байгаа төлбөрийн хэмжээгээр албан татварын хөнгөлөлт эдлэхэд дараах нэмэлт баримтыг бүрдүүлнэ. Үүнд:

1. Тухайн оюутныг төрсөн буюу үрчилсэн хүүхэд гэдгийг нотлох баримт;
2. Оюутны суралцаж буй сургуулийн тодорхойлолт;
3. Эцэг, эхээс хүүхдийнхээ сургалтын төлбөр төлсөн тухай орлогын баримт;
4. Оюутны “Иргэний үнэмлэх”-ийн баталгаажуулсан хуулбар.

6.3 Татварыг тайлагнах, төсөвт төлөх

Хувь хүний орлогын албан татварыг ажил олгогч суутгаж төсөвт оруулах, эсвэл хувь хүн өөрөө иргэний орлого тодорхойлох хуудсаар тайлагнаж, төсөвт төлөх гэсэн аргаар төлдөг. Харин жилийн эцэст, татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт болон татварын тооцооллыг дахин хянаж үзсэний эцэст татварын илүү, дутуу төлөлтийг тодорхойлдог. Монгол Улсын “Хувь хүний орлогын албан татварын тухай хууль”-д зааснаар татвар төлөгч өөрөө албан татвар ногдуулах орлогоо үнэн зөв тодорхойлж, дор дурдсан хугацаанд²⁴ албан татварыг төсөвт төлнө. Үүнд:

- Үл хөдлөх эд хөрөнгө борлуулсны орлогод ногдох албан татварыг 2 хувиар ногдуулан дараа улирлын эхний сарын 15-ны дотор;
- Түрээсийн орлогод ногдох албан татварыг 10 хувиар ногдуулан дараа улирлын эхний сарын 15-ны дотор;
- Үйл ажиллагааны орлого, өмчлөл, эзэмшилд байгаа хөрөнгийг бусдад ашиглуулснаас олсон орлого, хөдлөх эд хөрөнгө ба хувьцаа, үнэт цаас борлуулсны орлогод 10 хувиар тооцон улирал тутам албан татвар ногдуулан дараа улирлын эхний сарын 15-ны дотор төсөвт төлнө.

Хувь хүний төлсөн татварыг албан татвар төлөгчийн орлого, татварын бүртгэлийн дэвтэрт тухай бүр бүртгэн харьяа татварын албаар баталгаажуулах бөгөөд татварын жилийн эцэст уг албатай татварын тооцоо хийнэ. Хэрэв албан татвар ногдох орлогын чөлөөлөлт, татварын хөнгөлөлт эдлэх бол төсөвт төлөх албан татвар, албан татвар ногдох орлогоос хасч тооцно. Тухайн жилд хийх хасалтын хэмжээ нь мөн хугацаанд төлбөл зохих албан татварын дүнгээс их байвал татварын алба дараах байдлаар зохицуулдаг. Үүнд:

1. Дараагийн сар, улирал, жилд төлөх албан татварт шилжүүлэн тооцох;
2. Дараагийн тайлант хугацааны албан татвар ногдох орлогын дүнд шилжүүлэн тооцох;
3. Хууль тогтоомжийн дагуу орон нутгийн төсөвт төлөх бусад төрлийн албан татварын төлбөрт шилжүүлэн тооцох;
4. Илүү төлсөн албан татварыг албан татвар төлөгчид буцаан олгох.
Хэрэв албан татварыг илүү төлсөн бол татварын тайлан тушаах үедээ түүнийг буцаан авах хүсэлтээ харьяалах татварын албанд бичгээр гаргасны үндсэн дээр татварын алба хянаж, буцаан олгоно.

Тухайн хүн орлогын албан татвар төлсөн тайланг “Хувь хүний орлогын албан татварын тайлан”-гийн хуудсаар (Маягт ТТ-06(А), ТЕГ-ын даргын 2011 оны 12 дугаар сарын 08-ны өдрийн 728 дугаар тушаалын 1 дүгээр хавсралт)

²⁴ ХХОАТ-ын тухай хууль. (2006). 27-р зүйл

гаргаж, дараа оны 02 дугаар сарын 15-ны дотор татварын албанд хүргүүлнэ. Тайлангийн хуудсыг бөглөхдөө татварын тооцоолол хийх аргачлалын дагуу (“Хувь хүний орлогын албан татварын тайлан”, ТТ-06(А) маягтыг нөхөх зааврыг мөрдлөг болгож) татвараа тооцоолж, холбогдох мөрүүдийн 3-р баганад мянгачилсан дүнгээр бичнэ. Хувь хүний орлогын албан татварын тайлангийн хамт “Хувь хүний орлогын албан татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт эдэлсэн орлогын дэлгэрэнгүй мэдээний хуудас”-ыг (Маягт ТТ-06(Б)) тухайн тайлант хугацаанд татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт үзүүлсэн орлого тус бүрээр дэлгэрэнгүй нөхөж, харьяа дүүргийн татварын албанд хүргүүлнэ.

Хэрэв тухайн иргэн татварын жилийн хугацаанд өөрийн өмчлөлд байсан үл хөдлөх хөрөнгийг борлуулсан бол “Үл хөдлөх эд хөрөнгө борлуулсан иргэний орлогын албан татварын тайлан”-г (Маягт ТТ-14) мөн гаргана. Уг тайланд үл хөдлөх хөрөнгө худалдсан болон худалдан авсан иргэд, борлуулсан эд хөрөнгийн талаарх мэдээлэл байна. Мөн үл хөдлөх хөрөнгө борлуулснаас олсон орлого, ногдуулсан татар, төлсөн болон дутуу төлсөн татварын дүнг мянган төгрөгөөр илэрхийлж тайлагнана.

6.2 Татварын төлөвлөлт хийхэд анхаарах зүйлс

Ихэнх хүмүүс татвараа шударгаар төлдөг. Гэхдээ татварын талаарх мэдлэг, практик туршлагадаа үндэслэн хуулиас гажилгүй татвараа бууруулах боломж бий. Эсрэгээр зарим хүмүүс хууль бус аргаар татвараас зугатах, татвараа бууруулах оролдлого хийдэг. Татвараас зайлсхийх (бууруулах оролдлого) ба татвараас зугатах нь ялгаатай ойлголт юм.

Татвараас зайлсхийх: Хууль ёсны арга хэрэгсэл ашиглан татвараа бууруулах оролдлого.

Татвараас зугатах: Татвар төлөхгүй байх, татвараа бууруулах зорилготой хууль бус үйлдэл.

Хууль ёсны аргуудыг хэрэглэн төлөх татвараа бууруулахыг татвараас зайлсхийх гэж нэрлэдэг. Энэ нь хуулийн хүрээний боломжит аргуудыг ашиглан татварын өглөгөө бууруулах зорилготой үйл ажиллагаа юм. Энэ боломжийг нягтлан бодогч болон татварын мэргэжилтнүүд илүү сайн ашигладаг.

Харин татвараа төлөхгүй байх, татвараа бууруулах зорилготой хууль бус үйлдлийг татвараас зугатах гэнэ²⁵. Үүнд: Санаатайгаар орлогоо нуун дарагдуулах, зардлаа өсгөж тайлагнах замаар татварын тайланг буруу гаргаж,

²⁵ Jack r. Kapoor, Les r. Dlabay, Robert j. Hughes. (2012). Personal finance/Tenth edition. McGraw-Hill/Irwin, New York, p.129.

татвараа бууруулах зорилготой үйл ажиллагаа хамаарна. Энэ үйлдэл нь хуулийн хариуцлага хүлээх үндэслэл болно. Иймээс хуулийн хүрээнд татвараа бууруулах боломжуудыг мэдэх нь татварын үр ашигтай төлөвлөлт хийх үндсэн нөхцөл юм. Татварын өглөгөө бууруулахад дараах аргуудыг ашиглаж болно. Үүнд:

1. Хэрэв дараагийн жилд татварын түвшин буурна гэж тооцож байгаа бол татварын хөнгөлөлт чөлөөлөлт эдлэх эрхээ энэ ондоо багтаж хэрэгжүүлэх хэрэгтэй.
2. Хэрэв дараагийн жилд татварын түвшин бага байна гэж үзэж байгаа бол хүлээж авах орлогоо дараа жил хүртэл хойшлуул. Энэ нь тухайн орлогод ногдох татварыг бууруулах боломжийг олгоно.
3. Хэрэв татварын түвшин нэмэгдэнэ гэж үзэж байгаа бол татварын хасалтаа ашиг авчиртал хойшлуул. Жишээ нь, тухайн онд татварын түвшин 10 хувь байхад татвар ногдох орлогоос хасагдах 100,000 төгрөгийн зардал нь татварын өглөгийг 10,000 төгрөгөөр бууруулна. Харин дараа онд татварын түвшин 12 хувь болж өссөн тохиолдолд төлөх татварын хэмжээ 12,000 төгрөгөөр багасах болно.
4. Хэрэв дараа онд татварын хувь хэмжээ нэмэгдэнэ гэж үзэж байгаа бол хүлээн авах ёстой орлогуудаа яаралтай цуглуулж, тайлагнах хэрэгтэй. Татварын түвшин бага байгаа үед тухайн орлогод ногдох татвараа төлбөл илүү татвар төлөхөөс зайлсхийх нэг арга болно. Тухайлбал, та ирэх жил Япон улсаас суудлын автомашин худалдан авах төлөвлөгөөтэй байсан гэж үзье. Гэтэл суудлын автомашинд ногдох гаалийн албан татварын хэмжээг дараа оны 1-р сарын 1-ээс нэмэх шийдвэр Засгийн газар гаргажээ. Энэ тохиолдолд татвар нэмэхээс өмнө автомашинаа оруулж ирэх нь төлөх татварын хэмжээг бууруулж чадна.

Сэдвийн дүгнэлт

Татвар нь татвар төлөгчдийн орлого, эд хөрөнгө зэргээс хуулийн дагуу хураан авч, төсөвт оруулж байгаа мөнгөн хөрөнгө юм. Хувь хүний өдөр тутмын санхүүгийн амьдралын салшгүй нэг хэсэг нь татварын харилцаа. Хүмүүс өөрсдийн хийсэн худалдан авалт тутамдаа татвар төлж байдаг. Иймээс татварын төлөвлөлт хийх нь хувийн санхүүгээ амжилттай удирдах нэг нөхцөл болно. Хувь хүний татварын төлөвлөлтийн зорилго нь хувийн болон санхүүгийн нөхцөл байдалд тохирсон байхын зэрэгцээ татвараа үнэнч шударгаар төлөхөд чиглэх ёстой.

Татварын тооцоолол хийнэ гэдэг нь үндсэндээ татвар ногдуулах орлогоо тодорхойлж, төлөх татварынхаа хэмжээг тооцно гэсэн үг. Үүний тулд татвар ногдох нийт орлогоос татвараас чөлөөлөгдөх орлого, хасагдах зардлуудыг

хасаж татвар ногдуулах орлогоо тооцно. Уг дүнгээс зохих хувиар татвар тооцох бөгөөд татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийг хасаж татварын цэвэр өглөгийг тодорхойлдог. Хувь хүн холбогдох татварын тайлангийн маягтын дагуу татвараа үнэн, зөв тайлагнаж, хуульд заасан хугацаанд төсөвт төлөх үүрэгтэй. Татварын тайлан гаргах үйл ажиллагаа нь татварын тооцоолол хийх аргачлалын дагуу хийгдэх ёстой. ХХОАТ ногдох зарим орлогыг ажил олгогч байгууллага нь суутгаж төсөвт төлдөг.

Хуулийн хүрээнд татвараа бууруулах боломжуудыг мэдэх нь татварын үр ашигтай төлөвлөлт хийх үндсэн нөхцөл болно. Харин татвараас зугатах оролдлого нь хууль бус үйлдэл бөгөөд хуулийн дагуу хариуцлага хүлээх үндэслэл болдог.

ШИГТГЭЭ

АНУ-ын иргэд татварын хуулийг хэрхэн өөртөө ашигтайгаар хэрэглэдэг вэ?

Өөрийн гэрт бизнес эрхлэх: *Өөрийн орон сууцны нэг хэсгийг бизнесийн зориулалтаар ашиглах нь моргэйжийн зээлийн болон түрээсийн төлбөрийн зардлыг бууруулах боломжийг олгодог. Энэ нь бизнесээ эхлэх, бизнесээ үргэлжлүүлэхэд шаардлагатай зайлиггүй гарах зардлыг бууруулна.*

Тусдаа амьдарч байгаа (салсан) гэр бүл: *Хүүхдийн тэтгэврийн орлогоос татвар авдаггүй ч хүүхдийн тэтгэвэр нь төлж байгаа хүний татвар ногдох орлогоос хасагдах зардалд ордог тул төлөх татварын хэмжээг бууруулна.*

Ганц бие эцэг, эх: *Ажил хийж байгаа өрх толгойлсон ганц бие эцэг, эхчүүд хүүхэд асрахад зориулсан татварын хөнгөлөлт эдлэх эрхтэй. Мөн бага орлоготой бол цалингийн орлогод ногдох татварын хөнгөлөлтийг эдэлж болдог.*

Тэтгэврийн насны хүмүүс: *Хувь хүн татвар ногдох орлогоосоо ирээдүйн хэрэгцээндээ зориулж тэтгэврийн данс нээхийг зөвшөөрдөг. Дансны мөнгөө тэтгэвэрт гарсны дараа ямар нэг шимтгэлгүй буцаан авч болно. Данснаас буцаан авсан мөнгийг тухайн хүний ердийн орлого гэж үзэн татвар ногдуулдаг. Гэхдээ тэтгэврийн насны хүний орлого нь хөдөлмөрлөж байсан үеийнхийг бодвол бага учраас төлөх татварын хэмжээ буурдаг.*

Бататгах асуултууд:

1. Татварын шинж чанарыг тайлбарлана уу.
2. Татварын төрөл тус бүрийн онцлог, ялгаа юунд орших вэ?
3. Татварын тооцооллыг хэрхэн хийх вэ?
4. Татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийн ач холбогдлыг тайлбарлана уу.
5. Татварын тайланг ямар хугацаанд гаргаж, хаана тушаах вэ?
6. Татварын илүү, дутуу төлөлтийг хэрхэн зохицуулдаг вэ?